

SESSİZ MÜZİK VE GÖRÜNMEYEN SANAT

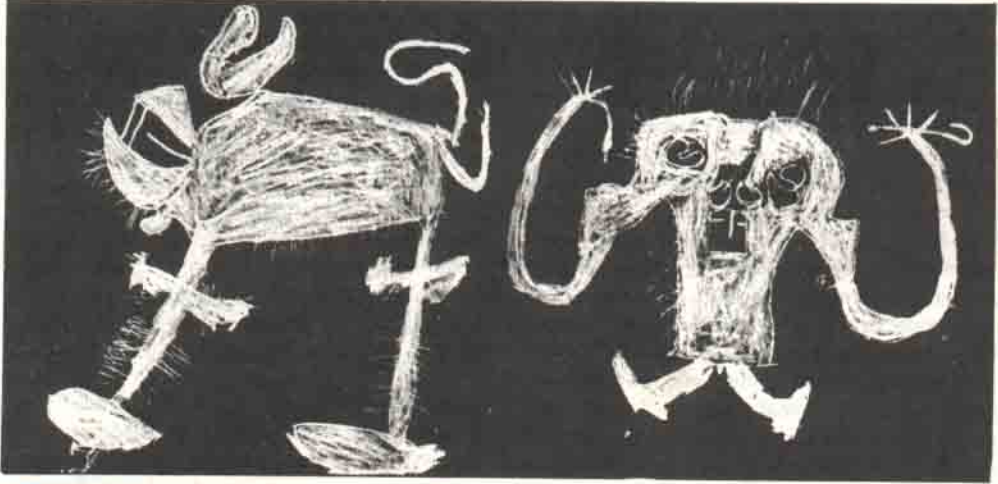
Edmund CARPENDER

Bazı kültürlerin insanları, Batılılara benzemeyerek gizlerini yüzyıllarca açığa vurmada başarılıdır.

Batılı adama "sessiz müzik", terimlerdeki bir çelişmedir. "Görünmeyen sanat" da aynı şekilde garip gözükür, kısır bir kadının çocuğu gibi, olanaksız bir şeydir. Hatta erişilemeyen sanat, düşünülebilir birşey olmasına rağmen, özellikle bile bile erişilmez olursa, yine de herhangi bir şekilde ters görünür.

Sürrealist Roberto Matta, bir kez bir tablosunu bir kutunun altı iç yanına yapıştırdı ve sonra

kutuyu açılmayacak şekilde kapadı. Walter de Maria da büyük bir silindirin Münih'in görüldüğü bir dağa gömülmesini önerdi, onun yeri gizlenecek ve bir daha da meydana çıkarılmayacaktı. Fakat Matta kutusunu satın alacak kimse bulamadı, Maria da kendisine yardım edecek bir yandaş. Sanatın bizim anlayışımız ve duygularımıza göre seyircilere, müziğin de dinleyicilere ihtiyacı vardır.

Anarakak, bir Eskimo şamanı (din adamı) ruhla ilgili ona görünen bu "görünmeyen" resimleri, uzun bir zaman sessiz bir dikkat toplama içinde gözleri kapalı oturduğu sırada yapmıştır.

Ben 1950'de şöyle bir olay işittim, uyuşturucu madde kullanan ve çoğu jaz müzisyeni olan birçok gencin hastane kurallarına uymadıklarından dolayı oldukça hafif bir ceza olarak, ellerinden müzik enstrümanları alınmıştı. Onlar bir arada sessizce oturdular, nihayet içlerinden bir saksofonist kendi "görünmeyen saksofonunu"

aldı ve sessizce "çalmağa" başladı; çok geçmeden bütün grup ona katıldı.

Biz buna pandomim deriz, müzik değil. Müzik bizim işittığımız ve paylaştığımız bir şeydir. Fakat kabile hayatı yaşayan birçok toplumlarda sessiz müzik eğitimi vardır. Hatta bu kurumlaştırılmıştır. Şarkıcılar çok kez kulaklarını

tıklarlar, böylece sesi içsel titreşime dönüştürürler, ya da onlar kapalı tuttıkları ağızları içinde küçük müzik enstrümanları çalarlar.

Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında, sessiz müzik ruh çağırmanın özüyüdü. Erinlik çağında bir çocuk arkadaşlarının yanından ayrılır ve bir süre çölde oruç tutardı. Eğer o uygun cinsten ise, ruh ona acır, ona özel güçler bağışlardı, özellikle şarkılar şeklinde. Bunlar onun özel malı olur, hiç bir zaman ifşa edilemezdi, belki yalnız ölümden önce ifşa edilirdi ki hatta o zaman bile nadiren,

İşkence ve kuşku günlerinde o, yalnız başına veya sessiz olarak, koruyucu meleğini yardıma çağırarak için şarkı söylerdi, yardım geldikten sonra da tekrar şarkı söylemeye devam ederdi. O aynı zamanda koruyucu meleğine şükran borcunu ödemek için ona görüntüler resmeder veya taşlar üzerine birşeyler oyardı. Bunlar bilinmeyen yerlerde saklanırdı; gökyüzüne bakan kaya duvarlarında ya da karanlık yasak mağaralarda. Onlar hiç bir zaman yaşayanların görülmesi için yapılmazdı.

Bunların çoğu küçüktü, fakat bir kaçına harcanan kabile emekleri —büyük bir olasılıkla— muazzamdılar ve dağ tepelerine yapılmış veya çöl zeminine kazılmıştı. Bunlardan bir tanesi gözle görülemeyecek kadar büyük olan bir devin öyküsünü anımsatırdı. Yerden, anlamsız kaya ve toprak çizgilerinden başka bir şey görünmezdi. Yalnız gökyüzünden bakıldığı zaman bu çizgiler birbiriyle uyum sağlarlar ve bir anlam taşırlardı. Şimdi biz uçaklardan bir zamarlar ruhlar için saklanmış olan şeyleri görebiliyoruz. Kanada'da bu gibi toprak heykeltraşlık işleri genel olarak geometriktir. Fakat Meksika ile Amerika Birleşik Devletleri sınırında, birçokları mücessem insan şeklindedir ve çoğun sevilmekte olan bir erkekle bir kadını resmederler. Burada, kabilesel dünyanın öteki bölgelerinde olduğu gibi, bu çiftler olasılıkla kabilenin orijinal atalarını "cinsel yaklaşımda" tasvir etmektedir. Böylece bu anıt onlara göre kabilenin kökenini ve genişletilmesi halinde dünyanın başlangıcını simgelemektedir.

Bu kadar anlamlı görüntüler ölümlü gözler için fazlasıyla dokunaklıdır. İlâç bohçalarının içerikleri de böyledi. Bunlardan birçokları hiçbir zaman açılmamış, dünya yüzü görmemişti, hatta onların sahipleri tarafından bile, ki onlar çoktan onların içinde neler bulunduğunu biliyorlardı. Bunlar şimdi fetişler olarak kalan ve bohçalar içinde saklanmış olan şarkı ve formüllerle beraber genç kuşaklara emanet edilmişlerdi. Onların açılması, özellikle toplum önünde açıklanmaları, bu güçlerin kuvvetlerini azaltabilir.

Biz çoğun iletişim (haberleşme) den, bilen birinden bir bilginin bilmeyen birine taşınması olarak söz ederiz. Bir kabileden bilinmesine müsaade edilen şeylerin hepsi çoktan bilinirdi, bu bakımdan herhangi bir iletişime gerek yoktu, hatta bu anlamsızdı; bilginin paylaşılması gerek sahibini ve gerek bu bilginin niteliğini tehlikeye sokabilirdi. Hatta bir cisim, toplum önünde bile ortaya çıkarıldığı zaman o şekilde tutulurdu ki kimse gerçekten göremezdi. Haida İndiyen'lerinde (Kızılderililerinde) çok ince işlenmiş takırdı kutusu, kalabalık ve büyük ateşlerin yakıldığı törenlerde toplum önünde hızla sallandığı zaman, bu kimsenin farkedemeyeceği belli belirsiz bir görüntüden başka bir şey olmazdı. Saliş'lerde ise bir iğn dönmelerini sağlayan daire şeklindeki ağırlık döndüğü zaman karmaşık şekli gözden kaybolur, kullanılmadığı zamanda ise görülme-yecek şekilde saklanırdı. Biz batılılar sanata halkın malı gözüyle bakarız. Olasılı olan her araçta azami bir açıklıkla sergiler ve olanağı olan en büyük halk kitlesinin seyirci olmasını umarız. Müzelerimiz sanat eserlerini görmek isteyen ve onların reproduksiyonlarını (ya da kopyelerini) satın alan insanlarla dolup boşanır. Oysa onlarda kabileye ve eve ait olan cisimler herkesin malıdır, tabii, fakat onlar da yalnız uygun fırsatlarda, uygun kişiler tarafından seçilmiş seyirciler önünde sergilenir. Kızılderililerin köylerinde yaşayanlar bütün hayatları boyunca bu gizli sanat eserleriyle sarılırdılar, fakat onların hepsi yalnız kendilerinin görmeleri müsaade edilen kıymetli eserleri görür ve işitmeleri müsaade edilen şarkıları dinlerler. Bir hayalin etkisi altında meydana gelen sanat daha da gizli tutulurdu. Özel, kişisel, esinlenme, kişisel şarkılar gibi kişisel kalırdı. Onların halka yayılması güçlerini azaltırdı ve çalışmalarına da olanak verirdi, bu yüzden de daha büyük bir özenle saklanırdı.

Buna rağmen bunların sahibi yine de hayallerine işaret etmek eğilimine kapılırdı. Bir yöntem, resimli stenografi idi, bu hiç bir yabancıyı anlayamayacağı soyut şekiller üretti. Böylece sanat eserlerinin anlamı yalnız sahiplerinin bileceği bir şey olarak kalır ve ölümlerinden sonra da her zaman için kaybolur giderdi.

Antropolog Wayne Suttles'e göre Salişler arasında, "hayal bireyin biricik yaşantısıydı", bir beceri ve toplumsal durum kaynağı idi. Bunun sahibi onun esy niteliğini gizli tutardı, belki iyice yaşlanıncaya kadar. Fakat belki kiş dansında, bir kelime ve bir hareketle ona işaret ederdi. Bundan başka herhangi bir gösterme "belirsiz, iki anlamlı, kapalı" olurdu.

Suttles'in açıkladığına göre "hayallerin gösterilmesinin de sınırları (koruyucu ruhları) vardı. Yerlilerin geleneklerine göre, herkes (ya da belki her erkek) kendini eğitmeli ve bir hayale sahip olmalıydı. Fakat onun üzerine fazla açıklama yapmak tehlikeliydi. Zira onun hakkında fazla konuştuğün takdirde, onu "bozabilirdin"; onun seni bırakıp gitmesi hatta, seni hasta yapması, ya da bir düşman şaman tarafından onun senin elinden alınması olasılığı bile vardı. Buna rağmen birgün sen başkalarının sende "birşey" olduğunu bilmelerini istersin. Büyük bir olasılıkla (Kuzey batı kuyularında çalışmış olan etnologlara göre) herkes insanların "sahip oldukları şey'in ne olduğu hakkında bazı işaret ve yarı kehanetler işletmişlerdir. Kış dansında bir şarkıya sahip olmak, kuşkusuz, senin "birşeyin" olduğuna işaretler ve şarkının güftesi ve dansın hareketleri onun ne olduğunu belirler. Fakat başka türlü bunu belirleme eğilimleri, tehlikeli olmalarına rağmen daha da fazla ileri giderdi".

Bazı kabilelerde hayaller hiç bir zaman somut olarak ortaya çıkarılmaz. Başkalarında resimle ifade edilir, fakat sanat anlamını etkileyen zorunluluklarla. Bir etki esas itibarıyla göze görünmeyen imgeler yapmak eğilimiydi. Dışarıya baktığınız zaman doğayı görürsünüz. Fakat içeriye baktığınız zaman doğaya bağımlı olan o görünmeyen kuvvetleri de görürsünüz ki bunların arasında insan tabiatı da vardır. Bu kör gözleminin anlayışdır. Bu, gerçeğin görünüşte değil, onu yöneten yasalarda olduğunda ısrar eden modern bilim adamının da yöntemidir.

Eskimo sanatçıları hem doğal görünümlere hem de içsel gerçeklerle ilgilendirirler. Bir avcı olarak onlar doğayı iyice gözlerlet ve sanatçı olarak da yaptıkları oymaları doğaya uydurmaya çalışırlar. Bazı oymacı işleri o kadar sahih ve o kadar ayrıntılıdır ki insan âdi bir dalgıç kuşunu, kırmızı boyunlu bir dalgıç kuşundan güç ayırt edebilir.

Fakat bu sanatçılar içsel gerçeği resmettikleri zaman, sanat yapay olur ve artık aslına uymaz ve imgeler de sürrealistik olur. Bir Netsilik kadınının söylediği gibi, "Biz insanların gerçek yaşamdan ayrı yaşayabildiklerine inanırız".

Danimarkalı etnograf Knud Rasmussen Anaaq'da bir Eskimo Şamanından, ruhlara ait görüntüleri resmetmesini istediği zaman "onun kapalı gözlerle saatlerce oturduğunu ve kafasında bir görüntü saptamağa çalıştığını ve yalnız bunu başardıktan sonra ona şekil verdiğini, söyler. Bazen onu bu olay o derece etkilerdi ki, bütün vücuduyla titremeğe başlar ve girişimini yarıda bıraktığı da olurdu".

Onlar, Rasmussen yapacakları bu resimleri kendi memleketine götürmeyi ve Anarqaq yerlerine göstermemeyi kabul ettiği takdirde bunları yapmaya razı olurlardı.

Dinsel âyinelere ait kelimeler hayallerden daha önemli olabilirdi. Bazen bunlar sanatkârane esinlerin bir kaynağını veya beceri, medenî ve toplumsal durumlarının esasını oluştururlardı. Bazen de onlar belli bazı merasim, büyü ve âyinlerin arkasındaki güçlerdi. Dinsel âyinelere ait eşyalar ve koruyucu şekillerin etkenliği çoğunlara bağımlı idi. Hayaller ve sessiz müzik gibi âyinsel kelimeler kişinin özel sahip olduğu şeylerdi, gizli saklanır, kimseye belli edilmezdi.

Bir şarkıyı nasıl resmedersiniz? Bir kelime olarak nasıl gösterilir? Bunun bir olanağı akustik modeldi: mekânı akustik bir şekilde kalıplamak suretiyle gözü kulağın emrine sokmak. Sesin esas niteliğinden biri de onun mekânı doldurmasıdır. Biz: gece müzikle dolusun, deriz. Nasıl ki hava güzel bir koku ile doludur. Konser dinlerken çoğumuz gözlerimizi kapatır.

Dinleyicilerin oturduğu yerin hoş giden bir odağı yoktur. O sabit sınırları olmayan bir küredir, mekân o şeyin kendisi tarafından yapılmıştır, onu içeren mekân değildir. O dinamiktir ve daima akış içindedir, kendi ölçülerini andan ana kendi yaratır. Alaska Eskimo maske yapıcılarının düşlerinde içtiktikleri şarkılardan esinlenmişlerdi. Her şekil, içten gelen bir kuvvete bağımlı olarak kendi ölçülerini yaratıyor, dış baskılar tarafından engellenmeyerek kendi kimliğini doğruluyor.

Japon ve Tibet Budizmi de başkaları tarafından görülmemesi gereken gizli resim ve imgelerle doludur. Bazı Budist Mandala (Sembolik renkli çizgi resimleri) neredeyse biter bitmez yok edilmek zorundadır. Japonların "bonseki" demin el dinsel olmayan sanatlarında da sanatçı yaptığı kumdan tabloları yaklaşık iki hafta sonra parçalamak zorundadır. Navaho kum tabloları, "kum mandala"ları da, aynı işleme tâbidir. Gerçekten dünyanın birçok taraflarında kum tabloları genellikle üretimlerinin son kademesi olarak silinirler. Onlarla ilgili şarkılara gelince, onlar da gizli kalır. Âyinler ve kutsal danslar devamlı sanat şekilleridir ve çoğun onlarla beraber kullanılan maddeler dansın sonuna doğru yok edilirler. Bu adet o kadar geniş ölçüde yaygındır ki çok eski zamanlardan kalma olduğu sanısını verir.

Eskimolar arasında oyma eserler pek az saklanırlar. İlkbahar gelip de iglu'lar (Eskimo mağaraları) eriyince, eski konut yerleri çöplerle dolar, bunların arasında güzel bir şekilde yapılmış aygıtlar,

küçük oyma eserler, dört bir tarafa atılırlar, gerçi isteyerek değil, fakat büyük bir umursamazlıkla, ve kaybolup giderler.

Eskimo için bir oyma yapıt, bir şarkı gibi hiç bir değer taşımaz. Eğer içinde bir şarkı hissedersen, onu söylersin; eğer fil dışından bir şeklin doğduğunu görürsen, onun meydana gelmesine yardım edersin. Oymacı işlenmemiş fildişini hafifçe elinde tutar ve iki tarafa çevirirken, şöyle söylenir: "Sen kimsin? Orada saklanan kimdir? ve sonra ah, der, ayıbalığı!" Bir türlü çalışmaya başlamaz, fakat fildişini yerden kaldırır, onu gizli şeklini meydana çıkarmak için inceler ve eğer bu derhal görünecek bir durumda değilse, onu görünceye kadar, amaçsız oymaya başlar ve çalıştığı sırada mırıldanır ve şarkı söyler. Sonra şekilli meydana çıkarır; saklı ayıbalığı artık görünür. O daima oradaydı. O onu yaratmadı, o onu serbest bıraktı, meydana çıkmasına yardımcı oldu, o kadar.

Eskimo yaratıcı faaliyetin ürününden ziyade o yaratıcı faaliyetin kendisiyle ilgilenir. Sanat onlar için geçici bir olaydır, bir akrabalık. Saklanmış sanatın birçok şekilleri vardır: Kraliçe Elizabet devrine ait bir yüzüğün iç kısmına kazılmış bir nişan; bütün Endonezya tapınakları taş yapıların altında saklıdır; Mumya sandıklarının içindeki ölüye doğru bakan resimler.

Bir vakitler bir altın broş görmüştüm, şekli soyuttu, ta ki üzerine üfleyesiniz, bu noktada bükülmüş kısımlar KKK harflerini meydana getiriyordu (Ku Klux Klan).

Almanya'da Ren nehrinin kıyılarında küçük kulübeler özel ailelere aittir ve onların burada balık avlama yetkisi ta Orta Çağlardan gelir. (Faşingte) Fastnacht'ta, üç günlük kış tatilinde kulübeler boş kalır. Bilinmeyen bir sanatçı bunlardan birini seçer ve duvarlarını poronografik resimlerle doldurur. Kulübenin sahibi geri gelince o ya basitçe kapıyı kilitler, ya da dostlarını davet eder. Bu resimler bir yıl öyle kalır; sonra silinir, ya da üzerlerinde geniş ölçüde fikir yürütülmesine neden olur. Çıkarılan dedikodular bitip tükenmez. Eski öyküler yeniden anlatılır. Buna rağmen yalnız çok az kişi birşey görür.

Bir kabile herkesin bütün haberlerden aynı zamanda haber aldığı bir toplum olarak tarif edilmiştir. Fakat kuşkusuz bütün olan bitenden değil. Hatta en ufak kabile gruplarının bile gizleri vardır ve onlar esrarlı şeylerden hoşlanırlar ve sanat en sevilen bir saklanma yeridir. Kabilesel sanat bilmece resimleriyle hayalî aynalar ve karikatür şeklinde stenografik çizgilerle sokulmuş

mesajlarla doludur. Bu bir kaç anlamlı garip resimlerin birinci katmanını bile yabancı biri anlayamaz.

Belki burada biz bir kabileyi, paylaşılan bilginin gizlilik yoluyla ilintisine müsaade eden bir topluluk olarak yeniden tarif edebiliriz. Bu yeteneği yitiren bizler bunun yerine bir gelenek ağı yaratmış bulunmaktayız.

Biz gizli şeyleri açığa çıkarmayı severiz. Büyük annelerini görmeğe giden çocuklarımız ilk önce çatı katındaki sandık odasına koşarlar ve sandıkları karıştırırlar. Bir vakit Basel şehrindeki bir banka kasasının yalnız sahibi tarafından açılabilceğini işitmişim, isterse bin yıl kapalı kalsın, gerçi bu beni büyülemişti, fakat yine de şüphe ettim. Bir batılı, hatta bir İsviçreli bile bin yıl bir şeyin gizli kalmasına dayanabilecek miydi?

Geçenlerde Afrika fetişlerinden bir müze koleksiyonu her biri deri kefenler içerisinde saklanmış olarak, herkesin ilgisini ve merakını üzerine çekti. Sonunda müze müdürlüğü X-ışınlarıyla incelenmesine karar verdi, böylece meraktan kurtulunmuş oldu.

Eğer yakınlarımızda bir kızılderi höyüğü varsa, gider onu açarız. Böylece zorla açılmaya karşı koyabilen bir tek höyük kalmış mıdır Amerika'da? Aşağı yukarı 40 yıl önce, bir arkeolog olarak bir toprak sahibinden bir mezar höyüğünü açmak için izin istedim. Bana bir gizi saklamak istediği için red cevabı verdi. Hayal kırıklığına uğramışım, toprak sahibinin kararını hiç bir zaman unutamadım ve kınamadım.

Amerikan Kızılderilileri kutsal hazinelerini yaktıkları zaman, bize satmadıklarından dolayı hayal kırıklığına uğrarız ve şaşırırız. Bu şaşkınlık bir parça da onlara karşı duyduğumuz saygıdan gelir.

Belki kabilesel sanattan gelen gerçek mesaj onun şeklinde veya güzelliğinde değil, onun özel kişiliğinden gelen gizliliğindedir.

Ben en iyisi çözülmeyen kalan gizlerin bulunmasını kabul ederim; bazı yanıtlar yabancıların eline geçmemelidir. Ben bir vakitler birkaç Eskimo ile çok sıkı dost olmuştum, fakat bizim birbirimizi bir gün tam manasiyle anlayacağımızı ummuyordum. Eğer onları gerçekten tamamiyle anlamış olsaydım, ben de kuşkusuz bir Eskimo olurudum; kendi kimliğimi unurdum, bunu ise yapmak istemezdim.

"Biz gizle evlenmişizdir", onu fethetmek veya onun tarafından fethedilmek için değil, fakat onu selâmlamak için.

NATURAL HISTORY'den